

А. О. Гудима, канд. філол. наук, асист.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

НАВКОЛОЧИГИРИНСЬКІ СЕНСИ В ПОЕЗІЯХ П. КУЛІША

Аналізуються Кулішеві алюзії на Шевченків вірш "Чигрине, Чигрине...", тема Чигирини в П. Куліша, переосмислення ним Шевченкових мотивів слави, слова, національного сну/пробудження, ножів обоюдних тощо у трьох збірках: "Досвітки", "Хуторна поезія", "Дзвін".

Ключові слова: поетичний доробок, мотив, минувшина, нація, слава.

Великий подвижник на ниві українського слова та культури П. Куліш як поет здобув менше уваги дослідників, порівняно з його працею прозаїка, перекладача. Як поет він перебував у тіні Т. Шевченка, то намагаючись продовжити його роботу, навіть посісти його місце як національного пророка, то ведучи боротьбу проти Т. Шевченка, у творчості якого з часом П. Куліш став вбачати багато деструктивного. Про поетичний доробок П. Куліша маємо ґрунтовні розвідки І. Франка [Франко, 2008], М. Зерова [Зеров, 1929], Є. Нахліка [Нахлік, 2007], праці інших дослідників, аналіз збірок та оцінку поетичного хисту П. Куліша.

Так, характерною ознакою переважної частини поетичного доробку П. Куліша є те, що він, за висловом М. Зерова, відгукувався своїми поезіями на "злоби дня", "занадто мало відділяв серед того, що його обходило, належне до поезії і належне до публіцистики" [Зеров, 1929, с. 7]. Поезії зі збірки "Хуторна поезія" та більшу частину "Дзвону" І. Франко назвав "політичним памфлетом". Це, звісно, позначилося на їхній художній вартості. Так, даючи оцінку поезіям зі збірки "Дзвін", І. Франко зауважив: "Талант великий, вірші, мов зі сталі ковані, з їх важких ритмів чути розмах могучих орлиних крил..." [Франко, 2008, с. 455]. Проте І. Франка не задовольняла тематична обмеженість збірки, її надмірна тенденційність.

П. Куліш є автором чотирьох поетичних збірок, три з яких включають його власні поезії: перша – "Досвітки" – вийшла друком 1862 р., наступна – "Хуторна поезія" – 1882 р., третя

збірка – "Дзвін" – видрукувана 1893 р. Збірка "Позичена кобза", 1897 р., – містить "переспіви чужомовних співів". П. Куліш також є автором низки поем, що не ввійшли до збірок: "Україна", "Магомет і Хадиза", "Маруся Богуславка", "Куліш у пеклі" та ін. У своєму дослідженні ми аналізуємо збірки авторських поезій П. Куліша та його поему "Україна", 1843 р.

Маємо підстави говорити про значною мірою Кулішеву "залежність" від Т. Шевченка в його поезіях, що виявляється в декількох аспектах. Так, П. Куліш як поет перебував під впливом Т. Шевченка у час створення першої збірки "Досвітки", вторуючи йому у темах, мотивах, образах. Надалі – бунтуючи проти Т. Шевченка – він відчував на собі тиск Шевченкової творчості та Шевченкового авторитету, в окремих моментах толеруючи із Т. Шевченком, в інших – звинувачуючи, або ж намагаючись виправити чи доповнити. Тож ця "залежність" проявляється, по-перше, у наслідуванні Т. Шевченка; по-друге, у присвяті значної частини віршів або певних уривків особі Т. Шевченка (як компліментарні за змістом, так і дуже гострі, в'їдливі); по-третє, у формі ремінісценцій із Т. Шевченка, переосмислення його мотивів; по-четверте, у використанні епіграфів із Шевченкових поезій – як поштовху до власної творчості.

Одним із програмних творів у Шевченковому доробку є вірш "Чигрине, Чигрине...". Відомо, що на Т. Шевченка вплинув монументальний козацький літопис С. Величка. Тема Чигирини, зокрема його загибелі, є наріжною в літописі, оскільки для його автора старовічне гетьманське місто Чигирин є уособленням Української держави та зосередженням руїнницьких процесів у ній. Тож, перебуваючи під впливом літопису, під враженнями від відвідин самого Чигирини, 19 лютого 1844 р. у Москві Т. Шевченко написав вірш "Чигрине, Чигрине...". Загалом Чигирин згадується Т. Шевченком у цілій низці творів, оскільки його доля у свідомості Т. Шевченка "асоціювалась з долею Української держави" [Дзира, 2001, с. 95]. Чигирин в українській історії козацького часу посідає особливе місце як столиця Української Гетьманської держави.

У поетичному доробку П. Куліша є твір, який актуалізує чигиринський етап розбудови Української держави. Це – його

"епопея" "Україна" (1843), що залишилася незакінченою. Чигирин у поемі постає гетьманським містом (Богдана Ружного, Якова Жаха, Павла Наливайка тощо). Зрештою, Чигирин пов'язується з особою Б. Хмельницького і набуває метафоричного змісту: "страшна хмара із-за гори Чигринської встане" – як колиски національно-визвольної боротьби. Проте на цьому передбаченні грізного потужного спротиву полякам у 12-й думі поема і закінчується.

На сторінках трьох збірок П. Куліш тільки один раз згадує Чигирин у вірші "Національний ідеал" [Куліш, 1893, с. 15] із "Дзвону". Назва вірша наштовхує на піднесене трактування певної сукупності національних рис, певного способу існування для нації. Однак П. Куліш, відповідно до свого тогочасного ставлення до національної героїки, козацької минувшини – протилежно трактуванню романтиків, – національний ідеал вбачає у імперії; на його думку, імперія виступає оберегом для України і запорукою її розквіту. Сам Чигирин для П. Куліша не є ні місцем звитяги, слави, ні уособленням держави, ні чимось вартісним в історичному чи ціннісному аспектах, а згадується як місце турецького тріумфу. Тож немає підстав говорити про тему Чигирини в П. Куліша, хоча потенційно вона могла існувати, зважаючи на зміст поеми "Україна".

У той же час у своїх творах П. Куліш приходять до осмислення низки мотивів, пов'язаних у Т. Шевченка із темою Чигирини, за віршем "Чигрине, Чигрине...". Тож у Кулішевих збірках маємо переосмислення цих Шевченкових мотивів, алюзії на Шевченків текст, що і ставимо собі за мету дослідити та визначаємо як навколочиgirинські сенси. У нашій розвідці звертаємо увагу на полемічні вірші П. Куліша (залишаючи осторонь ліричні, відповідно до поділу, запропонованого М. Зеровим), на їхній зміст, а не художній рівень. Таку спорідненість між Шевченковим твором і поезіями П. Куліша вже зауважував І. Франко, який свою розвідку, присвячену збірці "Хуторна поезія", вибудував на її порівнянні з посланням Т. Шевченка "І мертвим, і живим...".

Для Т. Шевченка Чигирин є славетним містом у минулому, в теперішньому – "старцем малосилим", замість колишньої слави

зосталися самі руїни. Чигирин уособлює всю Україну, яка "Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла...". Т. Шевченко, самото оплакуючи змарновану колишню славу, називає себе юродивим. Серед загального безпам'ятства він – той, хто пам'ятає минувшину, хто гірко її оплакує, чия душа розривається від сучасного стану України. Т. Шевченко розуміє власну відповідальність як поета "орати переліг", сіяти щирі сльози, щоби вирости "ножі обоюдні" задля національного самоочищення і слово, що здатне оновити націю. Т. Шевченко глибоко перейнятий долею Чигирина і вказує на його вирішальну роль у занепаді всієї України: "Проспав еси степи, ліси // І всю Україну". Водночас занепад Чигирина Т. Шевченко називає сном, що передбачає пробудження, коли "встане // Правда на сім світі". На нашу думку, в Шевченковій поезії основними є такі мотиви: забутої слави; юродства; національного сну/пробудження; орання перелога; ножів обоюдних; слова, що здатне оновити націю. Одні мотиви є наскрізними у Шевченковій творчості, як-от: мотив слави, мотив слова, мотив національного сну/пробудження, інші – менш вживані.

Поетичні збірки авторських поезій П. Куліша створювалися протягом трьох десятиріч, що закономірно демонструє еволюцію поетичної думки П. Куліша. Після смерті Т. Шевченка, перебуваючи під його впливом і намагаючись вторувати Т. Шевченкові, П. Куліш створює першу збірку "Досвітки", в якій, однак, не знайшлося жодної згадки про Чигирин. Упродовж цих десятиріч П. Куліш активно переосмислював українську минувшину, передусім козаччину, а також шляхи розбудови майбутнього.

Очевидно, що збірка "Досвітки" вже самою своєю назвою актуалізує мотив сну/пробудження. Так, у "Заспіві" ("У-досвіта встав я... темно ще на дворі") П. Куліш висловлює свої сподівання: "Ой скоро світ буде, / Прокинутця люде... / Прокиньтесь, вставайте, / Старі й мали!" [Куліш, 1876, с. 5–6]. Проте цей мотив П. Куліш не розбудовує у національному вимірі, а говорить про нові очікування та сподівання. Назвемо ще декілька творів, у яких зустрічається мотив сну/пробудження. Короткослівно він звучить у поемі "Великі проводи": "Прокинься, Вкраїно! / Вже сонечко сходить..." [Куліш, 1876, с. 206]; "Ой закрийтеся, ясні очі, / Лягай, серце, спати: / Ще нам

Спаса не родила / Пречистая мати" (ця строфа відсутня у збірці, подаємо за т. 1 [Куліш, 1999, с. 351]). У "Зазивному листі до української інтелігенції" (що завершує збірку "Хуторна поезія") П. Куліш порівнює національний стан із летаргічним сном: "Були ми довго наче мертві, були нерухомі в летаргічному сні років із півтора ста послі того, як наш Богдан запродав нас разом у двоє рук... Із сього летаргу пробудила нас рідна мова..." [Куліш, 1999, с. 403]. У збірці "Хуторна поезія" наявний мотив смерті/воскресіння України, що споріднений із мотивом національного сну/пробудження ("До кобзи", "Слово правди"). У поезії "Слово правди" П. Куліш висловлює упевненість: "Воскреснеш, нене, встанеш з домовини... / Тебе я словом правди привітаю..." [Куліш, 1882, с. 54]. Цей самий вірш включений автором до збірки "Дзвін", в інших поезіях збірки, за нашим спостереженням, цей мотив не звучить. Натомість у Т. Шевченка наявний ефект "акцентування, нагнітання цього мотиву" [Барабаш, 2011, с. 335]. Отже, вважаємо, мотив національного сну/пробудження (смерті/воскресіння України) у П. Куліша є вторинним і таким, що не пов'язаний безпосередньо з Т. Шевченком.

Найбільш акцентований у поетичному доробку П. Куліша мотив козацької слави (перша збірка) / розвінчування козацької слави (друга, третя збірки). У збірці "Досвітки" мотив слави зустрічається у вірші "Народная слава" ("Ой встань, славо (слава та, що лежить у могилах по степах і горах Дніпрових та балищах і лугах Низових. – А. Г.)" [Куліш, 1876, с. 8]. У поемі "Солониця (1596)" П. Куліш згадує про козацьку славу, яку "затоптали, закаляли" [Куліш, 1876, с. 12], "славна Солониця", "Що козаки Наливайці / На їй воювали" [Куліш, 1876, с. 15], проте не здобули волі; "наші предки славні" [Куліш, 1876, с. 63] із Січі ("Гульвіса"); "козацька слава" [Куліш, 1876, с. 90, с. 129], "козацька кров свята" ("Настуся (1648)") [Куліш, 1876, с. 102], "Міні нудно жить без слави, / Ой без слави козацької, / Без заслуги лицарської..." ("Морозенко") [Куліш, 1876, с. 129] тощо. Водночас, за нашим спостереженням, мотив слави у Шевченковому ключі – як забутої слави – П. Куліш не розвиває.

У збірці "Хуторна поезія", для якої характерний мотив нищівної критики українського народу (як-от: "До рідного

народу", "До пекельного наплоду" тощо), П. Куліш являє нове прочитання козацької минувшини: для нього – це "розбій лютий", "путь хижачтва скверний" ("До рідного народу") [Куліш, 1882, с. 73]. Натомість підносить роль мови та культури – міцної духовної основи життя. В "Історичному оповіданні", що відкриває поетичну збірку П. Куліша "Хуторна поезія", П. Куліш називає період Руїни, козацькі усобиці та запорозьку гайдамаччину "трьома глибокими ступенями до морального тартару". Розвінчання минулої слави звучить у поезіях "До старої баби" (де вислів "на славній Україні" П. Куліш бере в лапки, тобто вживає його у зворотному сенсі), "Ключ розуміння" (у якому колишню нашу славу П. Куліш називає марною: "Марна наша слава, підле величання!" [Куліш, 1882, с. 87] – і говорить: "Не мечем було нам Польщу воювати: / Розумом, талантом, словом тим святим..." [Куліш, 1882, с. 87]).

У збірці "Хуторна поезія" П. Куліш започатковує своє славлення царів Петра та Катерини за культурницьку діяльність, ставлячи останній за подвиг знищення Запорозької Січі ("Гимн єдиному цареві", "Гимн єдиной цариці"), що має продовження і у збірці "Дзвін" ("Петро та Катерина", "Він і вона", "Двоє предків").

Збірка "Дзвін" – це значною мірою агресивне звинувачення козаччини та тих, хто козацьке минуле звеличував. Так, у "Засьпіві" П. Куліш засуджує гайдамацтво, заперечує руїну славу і говорить про необхідність служити культурі. Ці мотиви є центральними у "Дзвоні". У низці віршів автор виявляє своє різко негативне ставлення до українських (чигиринських) гетьманів: Хмельницького ("До Богдана"), Хмельницького, Тетері, Дорошенка ("Гомер и Шекспір"), Хмельницького, Виговського, Тетері, Дорошенка (чигиринських гетьманів), також Брюховецького і Мазепи ("Зараза"). Те, що є для Т. Шевченка славою, для П. Куліша – омана, брехня ("Останньому кобзареві козацькому", "Письмакам гайдамакам", "До старої баби" (вірш, передрукований із "Хуторної поезії") тощо). На Шевченкове: "Слава не поляже..." – П. Куліш відгукується: "Отже, вмре-поляже, / І унуки те забудуть, / Що дідам роскаже" ("Останньому кобзареві козацькому") [Куліш, 1893, с. 420].

Якщо у Т. Шевченка мотив слова, що здатне оновити націю, пробудити її до життя, не заперечує мотиву слави, то П. Куліш у збірках "Хуторна поезія" та "Дзвін" мотив слова розбудовує як антонімічний до мотиву козацької слави (у Кулішевому трактуванні неслави). Отже, він засуджує шлях розбудови нації через боротьбу. Це стосується як минулого – козацького, так і Кулішевого сучасного. У цьому він свідомо протиставляє себе Т. Шевченкові, і звідси його агресивні випадки проти Т. Шевченка. Говорить про важливу роль рідного слова ("До Шевченка" – збірка "Хуторна поезія", "Молитва Боянові" – "Дзвін" тощо), пропонує нації розбудовувати мову – як найважливіший чинник національного життя, підносить науку, просвіту ("До пекельного наплоду" – збірка "Хуторна поезія", "Дума про татарина й орапа", "Петро да Катерина" – збірка "Дзвін" тощо), про верховність ума ("Подвижники свободи"), пропонує єднатися із Заходом на культурницькій основі.

Культурі П. Куліш протиставляє руїну та хаос, творцями яких, на його думку, були козаки. Звеличення науки, слова звучить у П. Куліша у сув'язі з агресивними випадками проти козаччини. Тож за кожної нагоди якщо не цілим віршем, то хоча б в окремих рядках П. Куліш намагається звинуватити козацтво, осудити козацьке минуле.

Цікаво, що в першій збірці П. Куліша немає епіграфів із Шевченкових творів, також і Кулішевих присвят Т. Шевченкові. Хіба тільки "Брату Тарасові на той світ" як епілога до поеми "Настуся" [Куліш, 1876, с. 136], у якому П. Куліш пише про свою і Шевченкову спорідненість, нарікає на відчужене до себе ставлення Т. Шевченка. Незважаючи на це, П. Куліш береться докінчати Шевченкову роботу: "Різно діти, різно / По світу блудили, / Та на одно діло / Душу положили" [Куліш, 1876, с. 138]. Таку ж однозначність свою і Т. Шевченка у розумінні козацької минувшини П. Куліш заявляє у поемі "Великі проводи (1648)", звідки починається його дегероїзація козацтва: "Про вашу одвагу (козацьку), / Силу молодецьку / Співатимуть із роду в рід люде" (уривок, відсутній у "Досвітках" 1876 р. [Куліш, 1999, с. 342]; "Може, тільки двоє / На всю Україну... / Оплачуть "срамотою / Давною годину... "» [Куліш, 1876, с. 222].

Тема значної частини віршів збірки "Дзвін" підпорядкована Кулішевій боротьбі із Т. Шевченком, з його ідеями. Це – вірші "До Тараса на небеса", "С того світу", "До Тараса за річку Ахерон", "Останньому кобзареві козацькому" тощо. У той же час П. Куліш моделює ситуацію зречення Т. Шевченком написаного про козацьку й гайдамацьку боротьбу ("До Тараса на небеса", "С того світу", "Останньому кобзареві козацькому"), або намагається переконати Т. Шевченка в потребі такого зречення. Відтак, П. Куліш говорить у вірші "До Тараса за річку Ахерон": "Недосьпів тьвій досьпівую, мій брате..." [Куліш, 1893, с. 420].

Окрім Т. Шевченка, П. Куліш намагається дати відсіч і збірним образам тих, хто є виразниками згідних із Т. Шевченком думок у баченні національної історії – відповідно до назв віршів – "Письмакам гайдамакам", "Українським историографам", "Козацьким панегирикам", також вдаючись і до авторських називань: "Книгогрисам", "Гавкунам", "Руїноманам". Так, в останньому вірші автор запитує: "Чого ж ви давню хвалите Руїну, // Столітню по дорогах різанину, // Столітній бессуд и тяжке насилство...?" [Куліш, 1893, с. 51].

У збірках "Хуторна поезія" та "Дзвін" як епіграфи до поезій П. Куліш активно використовує уривки з Шевченкових творів. Так, епіграфами до двох поезій П. Куліша служать рядки з "Чигрине, Чигрине...". "Ода с Тарасової гори" (збірка "Хуторна поезія") містить аж три епіграфи із Т. Шевченка: два – із послання "І мертвим, і живим...", один – із вірша "Чигрине, Чигрине...": "А я, юродивий на твоїх руїнах / Марно слези трачу. Заснула Україна? / Бурьяном укрилась, цвіллю зацвіла, / В калюжі, в болоті серце прогноїла / И в дупло холодне гадюк напустила" [Куліш, 1882, с. 74]. Твір побудований у формі Шевченкового монологу, зверненого до земляків. Ліричний образ Т. Шевченка дорікає землякам тим, що ті, звеличуючи його, не виконують його заповітів, занедбали його святу могилу. Т. Шевченко – "стяг свободи", а земляки – "брязкають путом". Відтак, прагне покинути земляків і податися до Туреччини. На нашу думку, у Шевченковій та Кулішевій поезії основна відмінність у тому, що П. Куліш дистанціює Т. Шевченка від земляків, народу, з одного боку – підносячи на п'єдестал, з другого боку – руйнуючи

фізичний зв'язок Т. Шевченка з Україною, показуючи зневіру в моральні сили народу. Якщо у Т. Шевченка присутні роздуми, плач над українською долею, водночас і сподівання на майбутнє пробудження Чигирин та України загалом, головне – Шевченкові думки зосереджені довкола України – її минулого і причин безуспішності боротьби, сучасної руїни, майбутнього пробудження: "Спи, Чигрине, нехай гинуть / У ворога діти, / Спи, гетьмане, поки встане / Правда на сім світі", – то у П. Куліша постає образ Т. Шевченка, для якого власне Я є важливішим, ніж буття його народу.

Також у вірші "На перелозі" зі збірки "Дзвін" П. Куліш обирає епіграфом рядки із Шевченкового "Чигрине, Чигрине...": "Може, зьорю переліг той. / А на перелозі / Я посию мої слези, / Мої щирі слези. / Може, зійдуть и виростуть / Ножі обоюдні, / Роспанахають погане, / Гниле серце, трудне, / І вицідять сукровату, / І нальють живої // Козацької тії крові / Чистої, сьвятої" [Куліш, 1893, с. 31]. Сама назва вірша "На перелозі" є алюзією на цей Шевченків вірш. П. Куліш протиставляє себе Т. Шевченкові: "На перелозі сіяли ми сьлезі. / Щоб виростили ножі обоюдні; / Тепер надію покладаймо в Бозі, / Що вже почезли ті жалі безумні" [Куліш, 1893, с. 31]. Закликає покинути уславлювати козацтво, "дух его ехидний". У козаччині він бачить тільки пролиття людської крові, великі радощі для пекла. Тепер же "розчовпали добро и лихо люде, / И схаменулась Україна вбога". І насамкінець П. Куліш повторює: Посіймо правду в нас на перелозі / Замість ножів кривавих обоюдних / И покладаймо всю надію в Бозі, / Що вже не вернемось до справ безумних [Куліш, 1893, с. 32].

Для П. Куліша Шевченків мотив "ножів обоюдних" є особливо драгівливим. Автор переосмислює його у низці своїх віршів, намагаючись запропонувати шлях до майбутнього всупереч Шевченковим "ножам обоюдним": зокрема, у вірші "На перелозі" – через правду, через віру в Бога. На наше переконання, Т. Шевченко розумів обставини, в яких опинилася Україна, значно складніше, багатогранніше, аніж П. Куліш, усвідомлюючи, що духовне відродження настане у супроводі з дієвим опором колонізації. Слушно з цього приводу висловився

І. Дзюба: "[...] раювання в ширості й правді й було власне Шевченковим вибором, а гнів, пристрасть боротьби, "ножі" – це те, до чого невблаганно штовхало життя, чого вимагала Доля: не своя (тільки), а людей, народу, України [...]" [Дзюба, 2008, с. 229].

У вірші "Забули ми", що є програмним для П. Куліша, оскільки торкається важливих для автора мотивів слави – "дикої слави розбишак" (натомість віддає данину "Олегам, Ігорям, Мстиславам, Брячиславам", давньоруському спадку, [Куліш, 1893, с. 33]); захисної ролі для народу рідного слова ("Хоч би й до шченту землю зруйновали / Нам вороги, не зникнем з неї ми", П. Куліш також переосмислює Шевченків мотив орання перелога і ножів обоюдних, сподіваючись наукового розвою, а не "кривавих тих ножів": "Науко-нене! викуй ти нам плуга / И ним сама орати поможи..." [Куліш, 1893, с. 34]. Водночас П. Куліш вдається до принизливих висловлювань щодо козацтва та Т. Шевченка.

У вірші "До Шевченка" (збірка "Хуторна поезія") П. Куліш пише про захисну роль Шевченкового "святого", "пророчого слова", про рідне слово як оберіг для народу, що його Куліш порівнює з "мечем огненным". Натомість кування меча обоюдного П. Куліш вважає підставою для Божого гніву, якого, проте, на думку П. Куліша, Т. Шевченко уникне.

У П. Куліша знаходимо ремінісценції з вірша "Чигрине, Чигрине...". Наприклад, рядки вірша "Ключ розуміння" (збірка "Хуторна поезія"): "Ой чом же се, браття, чом воно так сталось, / Що край ми широкий, любий осягли, / Та в спадку неволя нам одна досталась, / А наше надбаннє чужаки взяли?" [Куліш, 1882, с. 86] – відсилають до Шевченкових "За що ж боролись ми з ляхами..." і далі.

Якщо Т. Шевченко, самотньо оплакуючи долю Чигирини, України, вдається до метафори юродивого, то П. Куліш, своїми творами збірки "Дзвін" кидаючи виклик землякам, освіченому громадянству, свою окремішню позицію співвідносить із месійністю ("Присвят усіх моїх творів землякам козакоманам", "Стою один", "Пионер"): "Ви ледьві на 'дного небреху спромоглися, / Да гнати и того кагалом завзялися. / Прийдіте, ось вам дар благий про нужду вашу. / Не серджусь я на вас, як и на дикий скот..." ("Присвят усіх моїх творів землякам козакоманам")

[Куліш, 1893, с. 101]; або: Я не поет и не историк, ні! / Я – пионер с сокірою важкою: / Терен колючий в рідній стороні / Вирубую трудящою рукою ("Пионер") [Куліш, 1893, с. 104].

Отже, проаналізувавши Кулішеві збірки "Досвітки", "Хуторна поезія" та "Дзвін", зауважуємо, що немає підстав говорити про тему Чигирин в П. Куліша, оскільки лише в незавершеній поемі "Україна" та вірші "Національний ідеал" автор згадує Чигирин, столицю Української Гетьманської держави. Водночас у частині своїх поезій він переосмислює мотиви вірша "Чигрине, Чигрине...", що в Т. Шевченка пов'язуються з темою Чигирин; мають місце Кулішеві алюзії на Шевченків текст. У "Досвітках" превалює мотив козацької слави, П. Куліш уникає дисонансів із Т. Шевченком. Хоча вже в поемі "Великі проводи" протиставляє себе й Т. Шевченка загалу в прочитанні козаччини.

У наступних збірках П. Куліш вдається до переосмислення мотиву слави; Кулішеве постійне апелювання до Т. Шевченка дозволяє висувати, що автор "Хуторної поезії" та "Дзвону" заперечує, зокрема, ту славу, про яку писав Т. Шевченко, і викриває Т. Шевченка, який цей мотив слави використовує як домінуючий у своїй системі цінностей.

Якщо у Т. Шевченка мотив слова, що здатне оновити націю, пробудити її до життя, не заперечує мотиву слави, то П. Куліш у збірках "Хуторна поезія" та "Дзвін" мотив слова розбудовує як антонімічний до мотиву козацької слави (у Кулішовому трактуванні неслави). Відтак, він засуджує шлях розбудови нації через боротьбу. Це стосується як минулого – козацького, так і Кулішового сучасного. У цьому він свідомо протиставляє себе Т. Шевченкові, і звідси його агресивні випадки проти Т. Шевченка. П. Куліш говорить про важливість рідного слова, про необхідність розбудовувати мову – як найважливіший чинник національного життя, підносить науку та просвіту.

У збірці "Дзвін" знаходимо найбільше випадів проти Т. Шевченка та прикладів Кулішевої взаємодії із Шевченковим текстом шляхом його заперечення. При цьому найбільше П. Куліш оскаржує Шевченків мотив ножів обоюдних, тобто двобічного шляху вибудови майбутнього: шляхом фізичного спротиву колонізації та манкурству і завдяки дії слова,

Шевченкового зокрема, що здатне оновити націю. П. Куліш відгукується на цей мотив у низці віршів ("До Шевченка", "На перелозі", "Забули ми" тощо), оскаржує ці "криваві ножі", звинувачує Т. Шевченка і пропонує свій гуманний шлях – шлях відродження через культуру і рідне слово. Водночас Шевченків сенсово наснажений вірш "Чигрине, Чигрине...", зокрема його п'ятий фрагмент (за Ю. Барабашем), що стосується мотивів орання перелога та ножів обоюдних, П. Кулішем сприймається досить спрощено, як докорінно неприйнятна модель національного поступу в майбутньому. У той же час Кулішевий шлях – розбудови культури та рідного слова – враховуючи колонізаторську політику щодо України, у тому числі політику заборон щодо української мови, не міг бути життєздатним.

Вважаємо, що своєю розвідкою ми не вичерпали питання пошуку "навколочигиринських сенсів" у поезіях П. Куліша, а сам напрямок дослідження – досить перспективний, зокрема у ключі пошуку ремінісценцій із Т. Шевченка, виявлення тих Шевченкових ідей та мотивів, що П. Куліш спростовував. Це дозволяє побачити його власну, як прискіпливого читача і критика Т. Шевченка, шкалу Шевченкових ідей та сенсів за їхньою важливістю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Барабаш Ю. "Чигрине, Чигрине..." / Ю. Барабаш // Просторінь Шевченкового слова / Ю. Барабаш. – К., 2011. – 510 с.

Дзира Я. Тарас Шевченко і три столиці української гетьманської держави: Чигирин, Батурин і Глухів [Електронний ресурс] / Я. Дзира // Історико-географічні дослідження в Україні. – 2001. Вип. 5. – С. 94–117. – Режим доступу: http://resource.history.org.ua/publ/geo_2001_5_94. – Назва з екрану. – Дата перегляду: 11.02.16.

Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість / І. Дзюба. – К., 2008. – 718 с.

Зеров Микола. Поетична діяльність Куліша [Електронний ресурс] / Микола Зеров // Від Куліша до Винниченка: нариси з новітнього українського письменства. – К., 1929. Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Zerov/Vid_Kulisha_do_Vynnychenka_narysy_z_novitnoho_ukrainskoho_pysmenstva. – Назва з екрану. – Дата перегляду 11.02.16.

Куліш П. Досвітки. Думи и поеми [Електронний ресурс] / П. Куліш. – К., 1876. – 256 с. – Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001587>. – Назва з екрану. – Дата перегляду: 11.02.16.

Куліш О. П. Дзвін. Староруські думи й сьпіви [Електронний ресурс] / О. П. Куліш. – Женева, 1893. – Режим доступу: <http://elib.nlu.org.ua/view.html?id=9988>. – Назва з екрану. – Дата перегляду: 11.02.16.

Куліш П. А. Хуторна поезія [Електронний ресурс] / П. А. Куліш. – Л., 1882. – Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0012405>. – Назва з екрану. – Дата перегляду: 11.02.16.

Куліш П. О. Твори : у 2 т. / О. П. Куліш. / вступ. ст., упоряд. і приміт. Є. К. Нахліка ; ред. М. Д. Бернштейн. – К., 1998. – Т. 1. – 752 с.

Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: особистість, письменник, мислитель : у 2 т. / Є. Нахлік. – К., 2007. – Т. 2. – 462 с.; Франко І. Куліш Омелькович Панько. Дзвін, староруські думи і співи [Електронний ресурс] // Додаткові томи до зібрання творів у 50 т. / І. Франко. – К., 2008. – Т. 53. – С. 454–457. – Режим доступу: <https://www.i-franko.name/uk/LitCriticism/1894/KulishDzvin.html>. – Назва з екрану. – Дата перегляду 11.02.16.

Франко І. Хуторна поезія [Електронний ресурс] / І. Франко. – Л., 1882. – 139 с. – Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0012405>. – Назва з екрану. – Дата перегляду: 11.02.16.

Шевченко Т. Збір. творів : у 6 т. / Т. Шевченко / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. ; перед. слово І. М. Дзюби, М. Г. Жулинського. – К., 2001. – Т. 1. – 784 с.

REFERENCES

Barabash Yu. "Chyhyrne, Chyhyrne..." / Yu. Barabash // Prostorin Shevchenkovoho slova / Yu. Barabash. – К., 2011. – 510 s.

Dzyra Ya. Taras Shevchenko i try stolytsi ukrainskoi hetmanskoï derzhavy: Chyhyryn, Baturyn i Hlukhiv [Elektronnyi resurs] / Ya. Dzyra // Istoryko-geohrafichni doslidzhennia v Ukraini. – 2001. – Vyp. 5. – S. 94–117. – Rezhym dostupu: http://resource.history.org.ua/publ/geo_2001_5_94. – Nazva z ekranu. – Data perehliadu: 20.02.18.

Dziuba I. Taras Shevchenko. Zhyttia i tvorchist' / I. Dziuba. – К., 2008. – 718 s.

Zerov M. Poetychna diialnist Kulisha [Elektronnyi resurs] / M. Zerov // Vid Kulisha do Vynnychenka: narysy z novitnoho ukrainskoho pysmenstva. К., 1929. – Rezhym dostupu: http://chtyvo.org.ua/authors/Zerov/Vid_Kulisha_do_Vynnychenka_narysy_z_novitnoho_ukrainskoho_pysmenstva/. – Nazva z ekranu. – Data perehliadu: 20.02.18.

Kulish P. Dosvitky. Dumy i poemy [Elektronnyi resurs] / P. Kulish. – К., 1876. 256 s. – Rezhym dostupu: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001587>. – Nazva z ekranu. – Data perehliadu: 20.02.18.

Kulish O. P. Dzvin. Staroruski dumy y spivy [Elektronnyi resurs] / O. P. Kulish. – Zheneva, 1893. – Rezhym dostupu: <http://elib.nlu.org.ua/view.html?id=9988>. – Nazva z ekranu. – Data perehliadu: 20.02.18.

Kulish P. A. Khutorna poeziia [Elektronnyi resurs] / O. P. Kulish. – Л., 1882. – Rezhym dostupu: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0012405>. – Nazva z ekranu. – Data perehliadu: 20.02.18.

Kulish P. O. Tvory : u 2 t. / P. O. Kulish ; vst. st., uporiad. i prymit P. O. Kulish. – Kyiv, 1998. – Т. 1. – 752 s.

Nakhlik Ye. Panteleimon Kulish: osobystist, pysmennyk, myslytel : u 2 t. – Kyiv, 2007. – Т. 2. – 462 s.

Franko I. Kulish Olelkovych Panko. Dzvin, staroruski dumy i spivy [Elektronnyi resurs] / I. Franko // Dодatkovі tomy do zibrannia tvoriv : u 50 t. / I. Franko. – К.,

2008. – Т. 53. – С. 454–457. – Rezhym dostupu: <https://www.i-franko.name/uk/LitCriticism/1894/KulishDzvin.html>. – Nazva z ekranu. – Data perehliadu: 20.02.18.

Shevchenko T. Zibr. tvoriv : u 6 t. / T. Shevchenko : redkol.: M. H. Zhulynskiy (holova) ta in. ; pered. slovo I. M. Dziuby, M. H. Zhulynskogo. – K., 2001. – Т. 1. – 784 s.

Стаття надійшла до редакції 08.12.19.

A. O. Hudyma, PhD, Assist.,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

CHYGYRYN-RELATED MEANINGS IN THE POETRY OF P. KULISH

As a poet, P. Kulish is the author of four collections: "Dawns" (1862), "Peasant Poetry" (1882), "The Bell" (1893), and "The Borrowed Kobza" (1897), and a number of poems. A characteristic feature of the vast majority of Kulish's poetic works is that, according to M. Zerov, he responded with his poetry to the "wickedness of the day", "separating too little among what was bypassed, proper to poetry and proper to journalism". We have some reasons to speak about Kulish's "dependence" on Shevchenko in terms of poetry. One of the program pieces in Shevchenko's work is the poem "Chygyryn, Chygyryn ...". The fate of Chygyryn in Shevchenko's mind was associated with the fate of the Ukrainian state. There is no reason to speak about the topic of Chygyryn in Kulish's works, although it could potentially exist, given the content of the poem "Ukraine". On pages of three collections, P. Kulish only mentions Chygyryn in the poem "The National Ideal" from "The Bell" once. At the same time, with the help of Shevchenko, Kulish comes to the understanding of the topic of Chygyryn. In part of his poetry, he rethinks the motifs found in the poem "Chygyryn, Chygyryn..."; there are Kulish allusions to Shevchenko's text. Therefore, we have grounds to speak about the Chygyryn-related meanings in P. Kulish's poetry. The Cossacks motif prevails in the "Dawn" collection, and P. Kulish avoids dissonance with Shevchenko. In the collection of "Peasant poetry" the author resorts to the debunking of the last glory, the Cossacks' past for him is "fierce robbery", "the way of the predatory evil" ("To the native people"). P. Kulish, on the other hand, raises the role of language and culture. In the collection "The Bell" there is an aggressive accusation of the Cossacks and those who praised them. If according to Shevchenko the motif of word that can renew the nation, awaken it to life, does not deny the motif of glory, then Kulish constructs the motif of word as antonymic to the motif of the Cossack glory (according to Kulish's interpretation – non-glory). In the collection "The Bell" we find the most cases against Shevchenko and Kulish's interaction with Shevchenko's text through its denial. At the same time, P. Kulish disputes Shevchenko's motif of the double-bladed knife, that is, the two-way mode of building the future: through physical resistance to colonization, manhood and thanks to the action of the word, Shevchenko's in particular, which is able to renew the nation, and offers his own humane way – the way of revival through the word through culture ("To Shevchenko" "Peasant Poetry"; "On the Crossing", "We Forgot" – "The Bell", etc.).

Keywords: P. Kulish, T. Shevchenko, Chygyryn, poetry, the motif.